

מנחה חדשה

אנציקלופדיה למדנית לתורה שבעל פה
דפי מקורות ללימוד מנחה

חלק אורח חיים

זכריה פסח הבר

A New Offering

מנחה חדשה
אנציקלופדיה למדנית לתורה שבעל פה: דפי מקורות ללימוד מונחה
ד"ר זכריה פסח הבר

עריכת לשון: דוד ברוקנר
עימוד: שמעון חי בן שחר
ייעוץ וליווי: נועם שליט

©

כל הזכויות שמורות לטליה פרידמן הבר

הוצאת ישיבת הר עציון תשפ"ה

וְהַמְשַׁכְּלִים יִזְהָרוּ כְּזֹהָר הַרְקִיעַ

וּמִצְדִּיקֵי הַרְבֵּים כְּכֹכְבִים לְעוֹלָם וָעֶד (דניאל יב, ג)

מוקדש לזכרו של בננו האהוב,

זכריה פסח ז"ל,

שנתן לנו אין-ספור רגעים של נחת בחייו,

לאהוביו יבדל"א:

אשתו טליה פרידמן הבר,

וילדיו שדהאל אלישבע, יוסף ירחם שבט, ונחלי-אל צבי,

ולאחיו נתנאל, נעם וישראל יבדל"א,

שאהבו אותו אהבת נפש.

אהרון ומרים הבר

מנחה חדשה

מאת זכריה פסח הבר

בבקשה מכם בנים
על פירות מעשים
עם שבעה מול שבעים
מקרא שמחה ולבנים

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

ייראה כל זכורך
שתי מעות מעה
מעוות יתקון שבעה
אסרו חג למיטה

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

יהי רצון מלפני
יושב מרום-הבורא
לששון ולשמחה יהיה
ונצר משרשיו יפרה

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

וקצרתם את קצירה
מונים שבועות שבעה
לקיים ספירה תמימה
על תלמידיו נוגה

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

קושרו בגמי ואומר
קומו ונעלה למשורר
ארמי אובד מספר
יש בו גורן לא אוסר

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

כאיש אחד בלב
אנא נפשי כתיבת יהב
עם שני לוחות התייצב
לומד בנשף אחר הסב

מהחל חרמש בקמה
בהקריבכם מנחה חדשה

תוכן עניינים

11	עם הספר / הרב אמנון בזק.....
15	דברי פתיחה / הרב משה ליכטנשטיין.....
21	הקדמת המשפחה
* * *	
23	קריאת שמע.....
	מהות המצווה הפרשיות כוונה אמירה והרהור דקדוק באותיות ובטעמים פטור נשים
33	תלמוד תורה.....
	מהות תלמוד תורה תורה וחיים החיוב ללמוד מבחינה כמותית פסק ההלכה
42	ציצית.....
	קריאת הפסוקים מהות המצווה חובת גברא וחובת חפצא ("חובת טלית") המצווה לנשים ברכת המצווה מעשה או מציאות ציצית בלילה ציצית בשבת קדושת הציצית וחפצא המצווה תכלת לשמה גרדומין
57	תפילין וסת"ם.....
	מהות מצוות תפילין לשמה דיני כתיבת סתם חפץ התפילין מצוות תפילין דינים כלליים במצווה קלף
87	מזוזה.....
	יסוד המצווה מצווה קיומית מעשה המצווה ברכת המצווה פתח המחויב
95	תפילה.....
	מהות התפילה כנגד מי ספק התפלל אכילה לפני תפילה הכוונה תפילה בציבור קריאת התורה

- 104.....**ברכות**
מהות הברכות | ספק בירך | אוכל מזיק | ברכת המזון | אוכל אסור | זימון
- 112.....**ברית מילה ופדיון הבן**
מהות ברית המילה | דיני ברית מילה | מהות פדיון הבן | דיני פדיון הבן
- 122.....**כיבוד אב ואם**
מהות המצווה | דיני המצווה | כיבוד תלמיד חכם
- 133.....**צדקה**
מהות מצוות צדקה | דיני המצווה
- 139.....**שבת**
מהות השבת | מלאכת שבת | פסיק רישא | מלאכות שבת | סידורא דפת |
מלאכות הבגד | מלאכות עור | שאר המלאכות | מלאכת הוצאה | ד' רשויות
| עירובין | מוקצה בשבת | זכור ושומר
- 232.....**יום טוב**
מהות יום טוב | איסור מלאכה | חיוב אכילה | תחומין ועירובין ביום טוב |
מוקצה ביום טוב
- 243.....**חול המועד**
מהות חול המועד | מלאכה בלי טרחה | היתרי מלאכה בחול המועד
- 248.....**ראש חודש**
מצוות קידוש החודש | איסור מלאכה בר"ח | הלל בר"ח | יעלה ויבוא בר"ח |
ברכת/קידוש לבנה
- 255.....**פורים**
מהות ימי הפורים | מצוות היום
- 260.....**חנוכה**
מהות ימי חנוכה | מצוות חנוכה
- 265.....**תעניות**
מהות ימי תעניות | מנהגי היום | תענית יחיד

271.....	ראש השנה
	מהות ראש השנה דיני היום תפילת היום יום תרועה
289.....	יום הכיפורים
	מהות היום דיני היום עבודת יוה"כ
308.....	סוכות
	מהות החג דיני החג ומצוותיו ימים מיוחדים
326.....	פסח
	מהות החג דיני החג ומצוותיו
342.....	עומר ושבועות
	מהות קרבן העומר, ספירת העומר וחג השבועות קרבן העומר ושתי הלחם ספירת העומר שבועות

עם הספר

ספר זה, הכרך הראשון בסדרת 'מנחה חדשה', מוגש בפני ציבור אוהבי התורה בדמע ובשמחה. בדמע, משום שמחברו של הספר, זכריה הבר הי"ד, נפל בקרב בעזה ביום ו' בשבט תשפ"ד, בגיל שלושים ושתיים, והותיר אחריו את אשתו טליה ושלושת ילדיהם, שדהאל, שבט ונחליאל, את הוריו, אהרן ומרים, ואת אחיו, וכן ידידים ואוהבים רבים. זכריה היה איש אשכולות: תלמיד חכם שקבע עיתים לתורה, ויחד עם זאת מדען בעל שם, שנפל סמוך לסיום עבודת הדוקטורט שלו, ואת התואר קיבל לאחר מותו מאוניברסיטת תל אביב. הוא היה איש משפחה אוהב ומסור, ויחד עם זאת שירת במילואים במסירות רבה, ויצא למלחמה להושעת ישראל מיד צר שבה נלחם בגבורה ובמסירות נפש, עד אשר נפל על קדושת השם, העם והארץ. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

לצד הכאב והצער, הספר מוגש גם בשמחה. שמחה, כמו בכל הוצאת ספר משמעותי, שעתידי לתרום רבות להפצת לימוד התורה בעם ישראל; ושמחה על כך שזכרו של זכריה יונצח לדורות בדרך משמעותית כל כך. הסיפור המיוחד שמאחורי ספר זה הוא למעשה הסיפור המיוחד של זכריה.

זכריה למד בישיבת 'הר עציון' שבגוש עציון במסגרת ה'הסדר' לאורך חמש שנים (תש"ע-תשע"ד), שבמהלכן שירת בחיל שריון ואף היה מפקד טנק. בשנים שבהן למד בישיבה, זכריה היה מתמיד עצום, שניצל את זמנו בכל רגע אפשרי, יומם ולילה. זכריה לקח על עצמו פרויקטים תורניים רבים, אך מכולם בלטה התוכנית המיוחדת שלו לכתוב מעין אנציקלופדיה למדנית תורנית, שתקיף את התורה שבעל פה לאורך ששת הסדרים, ותשמש בסיס ללימוד עצמי לכל אדם המחפש ללמוד נושאים יסודיים ובסיסיים בתורה שבעל פה. שמעתי על כך לראשונה מפיו של זכריה כשלמד בכיתתי בשיעור ד' בישיבה, ומידי פעם הוא שוחח איתי על סוגיה זו או אחרת שבה עסק. הפרוייקט היה נראה לי שאפתני ביותר, במיוחד בשביל בחור צעיר בישיבה, כך שלא טרחתי לבדוק מה עלה בגורלו והאם זכריה באמת הביא אותו לידי גמר.

עם נפילתו של זכריה התברר, שזכריה אכן הספיק ליצור יצירה תורנית מקיפה ומרשימה עוד בהיותו בישיבה, אך סיפר על כך רק לכמה מחבריו. כשהזכרתי בהספד

בלוויה את המיזם הייחודי, התברר לי שאיש מבני משפחתו הקרובים לא ידע עליה דבר. כמה מאפיין הדבר את זכריה, שכישרונותיו הייחודיים השתלבו יחד עם צניעות שאין כדוגמתה. בדרך נס, חברו למחזור, עידן בורגר יבדל"א, קיבל מזכריה את הקובץ המלא שזכריה השלים בטרם עזב את הישיבה, וכך הוא הגיע לידי המשפחה. הקובץ המלא הכיל את עבודתו של זכריה המשתרעת על פני כל חלקי התורה. כרך זה, הראשון בסדרה, היוצא לאור במלאות שנה לנפילתו, עוסק בחלק העוסק בענייני 'אורח חיים'. החלק עוסק בנושאים רבים בתוך תחום זה. בכל סעיף יש התייחסות לנושא אחר, ומובאים בו מקורות מרכזיים בתורה, בחז"ל, בראשונים ובאחרונים שעסקו בו. זכריה גם ביקש בדרך כלל להעלות 'חקירה' למדנית בנושא הנלמד, והיא מוצגת כשאלה ללומד, שאותה כינה זכריה 'רמז', לאחר שסיים את המקורות. רמזים אלו נועדו להבליט שהחקירה המרכזית משתקפת בין המקורות השונים שנלמדו.

חשוב להדגיש, שלא ידוע לנו האם בכלל וכיצד חשב זכריה להוציא את הדברים לאור. ייתכן שלאחר שעזב את הישיבה הוא החליט להשאיר את הדברים לשימושו הפרטי; אפשר שהוא חשב לחזור לעבודה זו, ללטש ולהרחיב אותה, ואולי היו לו כיוונים אחרים. אולם לאחר נפילתו, היה ברור לכל מי שנחשף לעבודה שיש בה תרומה עצומה ללומדי התורה. אין ספק, שיש נושאים שבהם ניתן היה לצרף מקורות יסוד אחרים, ולעיתים אפשר להתווכח עם כיווני החשיבה של זכריה, אך מכל מקום ראינו חשיבות להשאיר את הדברים שיצאו מתחת ידו כמות שהם ככל שניתן, למעט תיקונים קלים והבאת המקורות בצורתם המלאה. בכל מקרה, זהו ספר ייחודי, משמעותי וחשוב ללומדי התורה בדורנו, המבקשים לעיתים להכיר בקצרה אך בעומק נושא זה או אחר בתורה שבעל פה.

אודה על האמת: מאז נתקלתי לראשונה בקובץ המלא, ועד לרגע זה, עדיין אינני מסוגל לתפוס כיצד הצליח זכריה בטווח זמן של כשנה וחצי לעשות עבודה עצומה כל כך. גם תלמיד חכם ותיק ומנוסה היה נדרש לתקופה של שנים כדי ללבן מהם המקורות המרכזיים במאות נושאים הלכתיים בכל רחבי התורה, ולהעלות אותם על הכתב בצורה שיטתית ומסודרת. הלומדים שייעזרו בספר זה יצטרפו בוודאי לתחושת השתאות זו, ועל אחת כמה וכמה כשנסיים להוציא את סדרת הספרים. אין לשער את התרומה שיכול היה זכריה לתרום בכל התחומים שבהם עסק, ותלמוד תורה בכללם. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

לסיום, ברצוני להודות למשפחתו היקרה של זכריה על שיתוף הפעולה המבורך בהוצאת הספר לאור. תודה מיוחדת לד"ר אהרן סיגל, דודו של זכריה, על עזרתו בעריכת התוכן של הספר.

סמוך לנפילתו של זכריה, ישיבת הר עציון קיבלה על עצמה את העיסוק בהוצאת הדברים לאור. תודה מקרב לב למנכ"ל הישיבה, יוני הולצר, על הסכמתו המיידית לקבל את האחריות לביצוע המשימה, ולנועם שליט, האחראי על פרסומי הישיבה, על עבודתו המסורה בקידום הדברים בפועל. תודה לדוד ברוקנר על העריכה המקצועית של הספר. תקוותנו, שהספר יסייע להגדיל תורה ולהאדירה, ותהיינה שפתותיו של זכריה דובבות את דברי התורה שיצאו מלימוד ספר זה, ובע"ה הבאים אחריו בסדרה. תהא סדרה זו גם לנחמה פורתא למשפחתו של זכריה, שתישא בגאון את מורשתו. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, במעלות קדושים וטהורים.

אמנון בזק,

ישיבת הר עציון, אלון שבות

דברי פתיחה

א

כתב זאת זכרון בספר

החיבור המונח לפנינו מחייב התייחסות כפולה: א. כחיבור תורני-למדני שנכתב בידי תלמיד חכם צעיר, "צורבא מרבנן", שיש בו כדי לתרום לעולם התורה בן-ימינו; ב. כצוהר לעולמו של המחבר הקדוש וכאחד הנדבכים המרכזיים במורשתו והנצחת זכרונו, בבחינת "אין עושין נפשות לצדיקים דבריהם הן זכרוניהם" (בראשית רבה פ"ב, י). נפתח בראשון. מתח עתיק ומובנה בעולם הלימוד התורני הוא המתח שבין ההתמקדות בעיון מדוקדק וניתוח הסוגיא המקומית לבין פרישת יריעה רחבה יותר ובחינת הענין דרך הפרספקטיבה של ההיקף והמכלול. בגמרא מפורסמת בסוף הוריות, חז"ל ציטטו עמדות שונות ביחס לשאלה האם "סיני עדיף או עוקר הרים עדיף" והצביעו על החשיבות של שליטה רחבת היקף במקורות שכן "הכל צריכין למרי חטיא".

דילמה עקרונית נוספת הניצבת בפני הלומד היא האם שימת הדגש צריכה להיות על עצם העיסוק בתורה וחשיבות הפעילות הלימודית בהווה היוצרת דביקות בקב"ה באמצעות הלימוד או שלב המצוה הוא הידיעה הנרכשת והנשמרת של "דבר ה' – זו הלכה" בזכרונו של הלומד. כדאי להעיר ששתי הגישות הללו מבטאות את שני הפירושים הגלומים בביטוי "ושננתם" המגדירה את מצוות תלמוד תורה. פירוש אחד מפרש את "ושננתם" מלשון שן שהיא עצם חדה וכוונתו לניתוח חד וחריף כחיתוך הענין במכשיר חד (המקביל לביטוי בן-ימינו של ניתוח מושג באיזמל מנתחים) ואילו גישה אחרת מסבירה את "ושננתם" כמבטא שינון הנגזר מהמילים 'משנה' ו'שנים' ומשמעתו הוא חזרה על דבר עד "שיהיו מחודדים בפין שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד" (קידושין ל). תקצר היריעה הנוכחית מלהיכנס לשאלות היסוד המחשבתיות העומדות מאחורי השאלה הזו ומה עומד בבסיס כל אחת מן הגישות, ונסתפק בציון העובדה שיש לכל אחת מן העמדות הללו תפיסת

עולם מוצקה בנוגע למשמעות מצוות תלמוד תורה, מעמדה כשקולה כנגד המצוות ומשקלה הסגולי בעבודת ה'.

למותר לומר שהלומד על מנת לעסוק בפסיקה הלכה למעשה מוכרח למקד את לימודו ברכישת הידע ולראות את מרכז הלימוד בשליטה בחומר הנלמד, ולכן הדילמה האמורה נוגעת ללימוד עיון הנעשה לשם הבנת הענין לאשורו כשלעצמו ולא למען השלכותיו המעשיות. ואכן, בתקופות בהן הלימוד העיוני התקיים בציר נפרד מן הלימוד ההלכתי, כגון בראשית תקופת האחרונים, כאשר שיטת הפלפול – שהתמקדה בבחינת השקלא הטריא של הסוגיא והטיעונים העולים במהלך הדיון ולא בנפקא מינות המעשיות – שלטה בכיפה, עצם העיסוק הלימודי כשלעצמו הפך להיות בעל משקל רב יותר מאשר היה בשיטות הלימוד שעסקו במסקנות ההלכתיות. תופעה דומה קרתה עם עלייתה של אסכולת תורה לשמה מבית מדרשו של ר' חיים מוולוז'ין וצמיחתה של עולם הישיבות הליטאי, ששבה והעמידה את הלימוד העיוני הטהור במוקד עולמו של הלומד. יש להבהיר שניתן להתמקד בלימוד עיוני שאינו למעשה אך עדיין להדגיש את רכישת הידע העיוני וזכירתו, אך נדמה שהעולם המחשבתי של 'נפש החיים' והדינמיקה הלימודית שהתפתחה בעקבותיו אכן לוו בתהליך שהסיט את מוקד הלימוד מן הסיני לעוקר ההרים, ומן הזכירה והבקיאות לעצם הפעולה הלימודית. ביטויים רבים לכך ואסתפק בהצבעה על אחד מהם, והוא היעדר מבחנים בעולם הישיבות. זוהי תופעה ייחודית וחריגה למוסד לימודים רציני והיא מנוגדת לא רק לעולם האקדמי אלא גם לכל הכוללים להוראה ודיינות. הרבה סיבות לדבר, אך אין ספק שהסיבה המרכזית היא שלא רכישת הידע אלא עצם חוויית הלימוד וההשתתפות הפעילה במעשה הלימודי נתפסים כלב העשייה.

כאן יש לציין תהליך נוסף, והוא עלייתה של שיטת הלימוד האנליטית ודרך הלימוד שייסד ר' חיים מבריסק ושכבש בהדרגה את עולם הישיבות. פנים רבות והשלכות רבות למעבר עולם הישיבות לגישה הזו, אך לענייננו, יש להצביע על אחת מהן, והיא ההיררכיה שנוצרה בין סוגיות. אמנם, אפילו לומד מתחיל מבין שיש סוגיות יסוד שהן התשתית למסכתות שלמות ושעליהן תחומים שלמים מבוססים, אך הלימוד השוטף והרציף שנהג קודם לכן לאורך הדורות ייחס חשיבות זהה לכלל הסוגיות בסילבוס התורני וכלל את כולן בתוכנית הלימודים, שכן מוקד ענינם של השיטות הללו היה בטיעונים או במסקנות ההלכתית. לעומת זאת, הדרך הבריסקאית יצרה היררכיה מודעת בין "סוגיות עקרוניות" ומחלוקות מרכזיות לבין "סוגיות צדדיות" ומחלוקות טכניות על פרטי הדינים. הדבר ניכר היטב בחיבורים מבית המדרש הליטאי במאה הכ' שאינם מפרשים את הדפים, ההלכות או הסימנים ברצף, אלא

מתמקדים בכמה הלכות בלבד.¹ תופעה זו גרמה בעקיפין לכך שסידור וארגון שיטתי של ידע רציף ורכישתו נדחק לשולים מפאת העיסוק בסוגיות מרכזיות שאינן רציפות. ישנם יתרונות וחסרונות למהלך הזה ולא כאן המקום לפורטם אלא לקבוע שאחת המסקנות המרכזיות העולה מן הסקירה הקצרה והחלקית הזו היא שצורך מרכזי בעולם התורה הישיבתי בן ימינו הוא החזרת האיזון בין רכישת ידע שיטתי וראיית מכלול הש"ס לבין עיסוק מעמיק ביסודות ועקרונות. לאחרונה, נעשים מאמצים ראשונים בכיוון הזה והחיבור המונח לפנינו הוא תרומה חשובה למהלך של יצירת האיזונים הללו, שכן הוא נותן בפני הלומד ידע שיטתי ומקיף של חקירות ומקורות יסוד של עקרונות התחומים ההלכתיים שהתחדשו במהלך הדורות האחרונים. בכך, הוא מנסה לשלב בין שני היעדים של לימוד עיון מעמיק וקניית הידע השיטתי וממלא צורך חשוב בספרות התורנית.

למותר לומר שהחומר הנמצא בספר הוא בוסרי, שכן הוא לא הוכן לדפוס אלא היה מגילת סתרים שמחברו כתב לעצמו ולא לאחרים, והתקיים בו מעין האמור במסכת שבת (ו:): "אמר רב מצאתי מגילת סתרים בי רבי חייה וכתוב בה איסי בן יהודה אומר וכו'". בנוסף על כך, החומר גם נמצא במצב גולמי כי המחבר עלה בסערה השמימה ולא הספיק לערוך ולסדר את הדברים בצורה סופית. מלבד זאת, זוהי גם משנה ראשונה שנכתבה על ידי למדן צעיר והיא משקפת את עולמו של תלמיד חכם שהיה רך בשנים ואב בחכמה. למגינת לב, לא נזכה למשנה אחרונה מאת המחבר ולא נדע מה היה שונה בזקנותו.

ברם, דווקא הבוסריות והגולמיות של החומר נותנים לו את החן המיוחד שלו. הכתיבה הפרטית שנועדה לדרבן, להתסיס ולעורר למחשבה ולא להציג דברים מסודרים וערוכים עד הסוף, מעניקה ללומד את התחושה שיש כאן ביטוי לתכונה מרכזית שחז"ל (תוספתא סוטה פ"ז ה"ז, חגיגה ג:) אפיינו בה את התורה, והיא התסיסה והדינמיות: "מה נטיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פרין ורבין".

כמו כן, הגולמיות וחוסר הליטוש מחייבים את הלומד להשקיע ולהתאמץ בעצמו ולא להסתפק בחומר המסופק לו על ידי המחבר. כל הנתקל בעשרות הפעמים בספר שבו זכריה הי"ד מפזר רמזי המכסה טפח ומכסה טפחיים מוזמן לאתגר את עצמו להבנת כוונתו של זכריה וגם לחשוב על הענין בכוחותיו שלו, ובכך הוא יוצא נשכר פעמיים.

1. הדברים אמורים על דרך ההכללה וללא הסתייגויות מתבקשות עקב קוצר היריעה אך עצם ההבחנה נכונה ומוכרת. אגב, זוהי אחת הביקורות המרכזיות של החזון אי"ש כנגד השיטה הבריסקאית.

ב

כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד

מכאן נעבור לזוית השניה ונתבונן בחיבור כצוהר לעולמו הלימודי ולאישיותו של זכריה הי"ד. מובן שהדבר הראשון והחשוב ביותר העולה מתוך הברכה שהותיר אחריו הוא הזיקה העמוקה לתורה המתגלית בה וגודל ההישג. כשזכריה ניגש אלי לפני למעלה מעשור וסיפר לי על תכניתו להתמקד באיסוף וסידור סוגיות יסוד, הנחתי שמדובר בפרוייקט מקומי למדי וגם לא הייתי בטוח שבכלל ישא פרי. אמנם, מדי פעם הוא ניגש לבקש הפניה או לשוחח על ענין מסויים (לרוב מסדר קדשים), אך לא חלמתי שמדובר בעבודה בעלת היקף מרשים ביותר, ועד כמה תהיה מצודתו פרושה על רחבי הש"ס. כיום ניתן לומר ללא היסוס שתלמיד חכם רציני ביותר היה בינינו ולא היינו מודעים לכך כדבעי. אין לי ספק שהכריזו עליו במרומים את ההכרזה הכפולה המופיעה בעדותו של רב יוסף בריה דריב"ל: "ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן" (פסחים נ.).

ההישג התורני המתבטא בחיבור מעיד על תכונה נוספת, והיא התמדה ומשמעת עצמית. כל המתבונן על החיבור הזה, המקיף תחומים נרחבים ביותר של התורה, משוכנע שעבודתו של זכריה על החומרים הללו המשיכה שנים רבות לאחר שנות לימודיו בישיבה, שכן ודאי לא היה יכול להספיק כל כך הרבה בזמן שהקדיש לכך בישיבה. ואולם, מתברר שלא כך הם פני הדברים, והוא אכן הספיק בזמן קצר להקיף חומר כה רב ולהעמיק. הדבר הינו מדהים וההסבר היחידי לכך שזכה לראות ברכה כזו בעמלו היא יכולתו המרשימה ביותר לבחור יעד תורני, להציב לעצמו מטרה שאפתנית ולפעול מתוך מחוייבות טוטלית ומשמעת עצמית להגשמת התכנית. כל כוחותיו שועבדו להשגת המטרה וכל המרץ והלהט התורני שלו התמקדו בקנין התורה שבחר. ואכן, הספר המונח לפנינו מעיד כאלף עדים על הקדשת זמן כתיבה מסיבי שנוצר מתוך משמעת עצמית ומודעות עצומה לחשיבות ניצול הזמן, והדבר מרשים ביותר מבחינה אישית. אין לנו אלא לומר על זכריה: "יגעת ומצאת – תאמין!"

מעל ומעבר לכל זה, ההשקעה האמורה וידיעת התורה שצמחה ממנה מעידות על אהבת התורה של זכריה. במשפט מסכם, יש לקבוע שהתקיים בו "על פי הידיעה תהיה האהבה, ועל פי האהבה תהיה הידיעה".

החיבור הזה מספק אף הצצה מעניינת ביותר לאישיותו של זכריה מן הזווית שבה אני הכרתיו והיא עולמו של תלמיד לרבתי. אחת המשימות הקשות ביותר בעולם החינוך היא מציאת האיזון שבין הענקת שפע תורני ולימודי רב ככל הניתן מאת הרב לתלמיד ועיצוב נפשו של החניך על ידי המחנך לבין שמירת אישיותו העצמית של התלמיד. עוצמה אישית רבה מדי של המחנך יכולה להעניק לתלמידו הרבה ידע תורני אך הסכנה שהיא עלולה לגרום להאטת התפתחותו ואבדן עצמאותו של החניך היא מוחשית שכן הוא נגרר אחר רבו. מאידך, תלמיד המסרב או ממעט ללמוד תורה מרבתי עקב הרצון לשמר את האוטונומיה שלו לא יתפתח כראוי כי הוא לא יזכה לקבל את ההכוונה וההדרכה שלהן הוא כה זקוק. מציאת שביל הזהב שבו הרב מעצים את תלמידו מבלי לשתקו ושבו הוא מגדל את התלמיד תוך כדי שמירת עצמאותו היא עבודה קשה שבמקדש ומחייבת רגישות רבה מצד שניהם. ליותר לומר, שגם זכריה התמודד עם המתח המובנה הזה, וכמדומה שהדרך שבה הלך משתקפת היטב בחיבור שלפנינו.

אחזור כאן על דברים שאמרתי בימי השבעה להוריו של זכריה והוא שמפעל הכתיבה והכינוס מעיד על עצמאות רבה ושאיפה מרשימה לאוטונומיה לימודית. התרבות הלימודית בישיבתנו מורגשת מאד במרחב הלימודי והשפעתה על התלמידים ניכרת היטב. הדרך הלמדנית המוקנית ללומדים מדריכה אותם להציב את הניתוח והעיון האנליטי במרכז עולמם התורני בשנות הישיבה והיא פחות מדגישה את סידור ורישום החומר הנלמד. במסגרת זאת, כחלק מן המורשת הבריסקאית ובניגוד לעולם הישיבות הליטאי, השיעורים וההכוונה המתודית הניתנת בהם תופסים מקום מרכזי במכלול הלימודי. ב"ה, השיטה נותנת פירות ואנו רואים ברכה בעמלנו. עם זאת, רצונו של זכריה היה לכוון את דרכו בעצמו ולקחת את ההגה לידי. כשחזר מהצבא לתקופת הלימודים השניה שלו בישיבה, הוא יצר לעצמו מוקד לימודי עצמאי – בנוסף לשיעורים שהמשיך להתמיד בהם – של לימוד וכינוס סוגיות יסוד בש"ס, והתכנית האישית הזאת שבנה, ממנה יצא החיבור הזה, הפכה למרכז הכובד של לימודו. בבחירה שלו – צעד שדרש בטחון עצמי רב – ביטא את רצונו לאוטונומיה לימודית והפגין את עצמאותו.

והנה, כל המתבונן בחומר שלפנינו יגלה שזכריה התלמיד הושפע עמוקות מן התורה שספג בישיבה ושהוא ניהל דיאלוג לימודי מפרה ביותר עמה, שכן המתודה הלימודית ודרך החשיבה לאורך הספר משקפים את מה ששמע מרבתי בשיעורים ולמד עם עמיתיו בבית המדרש. הדבר בא לידי ביטוי בגישה הלימודית הבסיסית של עולם הלמדנות הליטאי הבנוי על חקירות ו"צוויי דינים" הנקוט לאורך הספר, בעצם

ההתמקדות בסוגיות מרכזיות ותיעדופם על פני סוגיות אחרות, במקורות שבהם השתמש (ברוב המקרים) ואף בנסיון לשלב בין למדנות ליטאית לטעמי המקראות והדינים, שהוא מאפיין בולט של החיבור. אמור מעתה, זכריה רכש כלים רבים ויצא ברכוש גדול מהיותו תלמיד הלומד מאת רבותיו אך בד בבד דאג לשמור על עצמאותו ולבטא את גישתו הלימודית העצמית. אם ננקוט בביטוי קבלי פופלרי, זכריה זכה למצוא את האות שלו בתורה בתוך הספר שהשיבה הציעה לו ובעקבות זאת כתב ספר חדש – זה המונח לפניכם – באותיות שיצר לעצמו.

הוצאתו לאור של הספר הזה יש בו כדי לנחם, להרשים ולצער.

לנחם: "דאמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב אגורה באהלך עולמים וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים אלא אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם יהי רצון שיאמרו דבר שמועה מפי בעוה"ז דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי כל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר" (יבמות צ"ו:).

ויש בספר לא רק משום יקרא דשכבי אלא גם נחמתא דחיי. בנחמת ירמיהו (ל"א:י"ט) נאמר: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשעים כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד", ודוד המלך הכריז (תהלים קי"ט:ע"ז, צ"ב, קע"ד) על התורה כשעשוע. דברי התורה שהשאיר אחריו זכריה הי"ד נותנים לנו את האפשרות להמשיך ולהשתעשע עמו בתורה, לקיים בנו "כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד" ובכך נתנחם.

להרשים: כמה הספיק אדם צעיר ללמוד ולהגיע להישגים מרשימים, כמה חייו היו בבחינת מועט המכיל את המרובה וכמה הלך בדרכו של קדוש אחר: "למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה עדשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות". (אבות דר"נ פרק י"ח).

לצער: כמה טוב נוסף יכול היה להביא לעולם בעולמו התורני ובעבודתו המדעית וכמה משפחתו וחבריו היו יכולים ליהנות מאהבתו וחברתו אילולי נגדעה שירת חייו במוסרו את נפשו על קידוש השם.

החותם בדמע,

משה ליכטנשטיין

הקדמת המשפחה

בננו האהוב, ד"ר זכריה פסח הבר ז"ל, עלה לארץ איתנו מארה"ב כילד סקרן ומתוק כשהוא היה בן שמונה. מהר מאוד הוא התאהב בארץ ישראל, בעם ישראל ובמדינת ישראל, והפך לתלמיד חכם כבר מגיל צעיר. לצערנו הרב, בו' שבט התשפ"ד הוא נפל על הגנת המולדת והארץ בשירותו במילואים בעזה במלחמת 'חורבות ברזל', בהיותו בן 32. זכריה היה בעל אוהב לטליה תבדל"א ואבא מסור לשדהאל אלישבע, יוסף ירחם שבט, ונחלי-אל צבי, יבדל"א; אח בכור לשלושה אחים, ומדען מבריק. אפשר ללמוד יותר על זכריה וחיייו באתר הזיכרון: www.zechariahhaber.com. ידענו בחייו על אהובתו העמוקה של זכריה ללימוד תורה שהיתה מאוד בולטת, אבל בהיותו אדם צנוע ביותר, לא ידענו על חיבורו של חיבור זה בשיעורים ד' וה' בישיבת ההסדר 'הר עציון' באלון שבות, בהיותו בן 22-23. כמו כן, לא ידענו שהוא השתמש בחיבור שלו כשהוא העביר שיעור יומי במשך כמה שנים טובות במניין שהוא חיזק משמעותית בפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית ברחובות, שם הוא סיים שני תארים במדעי הצמח. גם על החיבור, וגם על שימושו, למדנו רק לאחר נפילתו הטרגית במילואים.

מאז נפילתו, התחלנו ללמוד נושאים שונים בחיבורו, ונדהמנו מהידע התורני שהיה לו ומעומק אהבתו למצוות ולהלכה. בשביל זכריה, לימוד תורה היה דרך לחיבור אישי ועמוק עם הקב"ה, והפסוק "מה אהבתי תורתך, כל היום היא שיחתי" היה דרך חיים. זכריה שיקף בחייו בדרך הטהורה ביותר את הפסוק "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

ההחלטה שלנו לפרסם את הספר לא הייתה מובנת מאליה. במובן מסוים, לקחנו טיוטה מזכריה שאין לנו דרך לדעת אם היה מרוצה ממנה לגמרי או אם היה מוכן שהיא תתפרסם. אחרי שלמדנו מהספר והכרנו את הצגת הרעיונות והגישות החדשניות שבו, התחלנו להרגיש יותר ויותר בנוח עם ההחלטה לשתף אותו עם העולם, גם אם ייתכן שהוא לא עבר עריכה סופית של זכריה. ברצוננו להדגיש, שאם יש טעויות או רעיונות שאינם ברורים עד הסוף, הם באחריותנו ולא באחריות של זכריה (ועל זה אנחנו מבקשים סליחה ממנו). החלטתה של ישיבת הר עציון, מוסד

שזכריה כה אהב, להוציא לאור את החיבור, הינה כבוד גדול לזכריה ולתורתו, ואנחנו מעריכים מאוד את השקעת הזמן והמשאבים בתהליך זה.

האובדן של זכריה, אדם שמת, חייכן, אופטימי, אמפטי, חכם, סקרן וחרוץ, עם לב של זהב ועתיד זוהר לפניו, הינו אובדן נורא עבורנו. זכריה העניק לנו אין-ספור רגעי נחת ואושר בחייו, והוא חסר לנו ויחסר לנו בכל יום ובכל שעה. עם זאת, אנחנו מקבלים נחת מתורתו וממסירותו ליהדות ולקדוש ברוך הוא, כפי שעולה מחיבורו, ומהאמונה שלו בחשיבות של לימוד תורה והרבצתה. אנו מקווים שפרסום חיבורו יאפשר למורשת שלו של מסירות וחריצות בלימוד תורה, וחיפוש תמידי שלו להתקרבות להקב"ה דרך מצוות, להתקיים לאחר היעדרו מעולם הזה.

שמו של הספר "מנחה חדשה" שבחרנו הינו גם השם של פיוט שזכריה כתב בשנת תשע"ו לכבוד חג שבועות, ששיקף את אהבתו לחגי ישראל, לקב"ה ולחקלאות הישראלית, התחום שאליו זכריה הקדיש את חייו המקצועיים לאחר לימודיו בישיבת הר עציון, בגלל אהבתו העמוקה לארץ ישראל ולעם ישראל. גם בתחום זה הוא הספיק הרבה בחייו היחסית קצרים, ולאור פרסומיו הרבים בכתבי עת תוך כדי חייו הוענק לו תואר דוקטור על ידי אוניברסיטת תל אביב (שבה עבד על מחקרו דוקטורט) לאחר נפילתו, ואנו גאים גם במורשת המדעית שלו.

את פירושו של זכריה לפיוט אפשר לקרוא באתר הזיכרון הנזכר לעיל. אחד הנושאים המרכזיים בפיוט, המשתקף גם בשמו "מנחה חדשה", הוא הגאולה שמגיעה לאחר תקופות של נתק מסוים מהקב"ה. הפיוט עוסק גם בנייתוקים המלווים בטראומות אישיות ולאומיות, כמו מות תלמידי רבי עקיבא (גם מנקודת מבטו האישית), סיפורו של אברהם כ"ארמי אובד", ולבסוף כל הצרות שעברו על עם ישראל והובילו לצומות שאנו מציינים. עם זאת, הפיוט מבקש לבשר שתחושת גאולה כבר קיימת בעולם – בחג השבועות, ב"מנחה חדשה" שמביאים לאחר סיום הספירה, בביכורים מהארץ שאליה שבנו, ובתקווה לגאולה שלמה בעתיד, שבה כל הצומות יהפכו לשמחה. אנו מקווים כי ספר זה, בלימוד התורה שבו, שסיפק לנו נחמה מסוימת לאחר טראומת האובדן של זכריה, יכול באופטימיות המוחלטת שבו, לספק נחת כלשהי לקוראיו לאחר האירועים הטרגיים של השנה האחרונה (ושעדיין מתמשכים עבור עשרות החטופים, שנכון לכתיבת שורות אלו עדיין נמצאים בשבי; ובשעה שחילים עדיין מסכנים את חייהם מדי יום כדי להגן על מדינת ישראל). ונסיים עם הברכה שבה חתם זכריה את הפיוט: יהי רצון מלפני/ יושב מרום הבורא/ לששון ולשמחה יהיה/ ונצור משרשיו יפּרה.

יהי זכרו של זכריה ברוך לעד,

אהרון ומרים הבר, הוריו של זכריה ז"ל

קריאת שמע

מהות המצווה

דברים ו, ד-ט:

שמע ישׂראל ה' אלהינו ה' אחד: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך: ושוננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך:

שם יא, יג-כא:

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך: ונתתי עשב בשדה לבהמתך ואכלת ושבעת: השמר לך פן יפתה ללבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר ה' נתן לכם: ושמרתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטטפת בין עיניכם: ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך: למען יראו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם פימי השמים על הארץ:

ברכות יג ע"א-ע"ב:

תנו רבנן: והיו - שלא יקרא למפרע. הדברים על לבבך, יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה, תלמוד לומר: האלה - עד כאן צריכה כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר, אמר ליה רבי עקיבא: הרי הוא אומר אשר אנכי מצוה היום על לבבך - מכאן אתה למד שכל הפרשה כולה צריכה כוונה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי עקיבא. איכא דמתני לה אהא, דתניא: הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו; רבי אחא משום רבי יהודה אומר:

כיון שכוון לבו בפרק ראשון - שוב אינו צריך. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי אחא שאמר משום רבי יהודה.

תניא אידך: והיו - שלא יקרא למפרע, על לבבך - רב זוטרא אומר: עד כאן - מצות כוונה, מכאן ואילך - מצות קריאה; רבי יאשיה אומר: עד כאן - מצות קריאה, מכאן ואילך - מצות כוונה. מאי שנא מכאן ואילך מצות קריאה - דכתיב לדבר במ, הכא נמי הא כתיב ודברת במ! הכי קאמר: עד כאן - מצות כוונה וקריאה, מכאן ואילך - קריאה בלא כוונה. ומאי שנא עד כאן מצות כוונה וקריאה - דכתיב על לבבך, ודברת במ, התם נמי הא כתיב על לבבכם, לדבר במ! ההוא מבעי ליה לכדברי יצחק, דאמר: ושמעתם את דברי אלה - צריכה שתהא שימה כנגד הלב. אמר מר, רבי יאשיה אומר: עד כאן - מצות קריאה, מכאן ואילך - מצות כוונה. מאי שנא מכאן ואילך מצות כוונה - משום דכתיב על לבבכם - הכא נמי הא כתיב על לבבך! הכי קאמר: עד כאן - מצות קריאה וכוונה, מכאן ואילך - כוונה בלא קריאה. ומאי שנא עד כאן מצות קריאה וכוונה - דכתיב על לבבך ודברת במ - התם נמי הא כתיב על לבבכם לדבר במ! ההוא בדברי תורה כתיב, והכי קאמר רחמנא: אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרו בהו.

ברכות כא ע"א:

אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציב, ספק לא אמר - חוזר ואומר אמת ויציב. מאי טעמא? קריאת שמע דרבנן, אמת ויציב דאורייתא. מתיב רב יוסף: ובשכבך ובקומך? אמר ליה אביי: ההוא בדברי תורה כתיב.

סוטה לב ע"ב:

קרית שמע. מנלן? דכתיב: שמע ישראל, בכל לשון שאתה שומע. תנו רבנן: קרית שמע ככתבה, דברי רבי, וחכמים אומרים: בכל לשון. מאי טעמא דרבי? אמר קרא: והיו, בהווייתן יהו. ורבנן? אמר קרא: שמע, בכל לשון שאתה שומע. ורבנן נמי הא כתיב והיו! ההוא, שלא יקראנה למפרע. ורבי, שלא יקראנה למפרע מנליה? נפקא ליה מדברים הדברים. ורבנן? דברים הדברים לא משמע להו. ורבי נמי הכתיב שמע! ההוא מיבעי ליה: להשמיע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך. ורבנן? סברי לה כמאן דאמר: הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא.

התוספות (שם ד"ה 'ורבי') מציגים את הבעיה בסוגיות – מצד אחד מודגשת החשיבות

של פרשיות קריאת שמע דווקא, ומצד שני יש שראו את קריאת שמע כצורתה מדרבנן.

תוספות ברכות יג ע"א ד"ה 'עד כאן':

עד כאן מצות כוונה - עד בכל מאדך, ששני פסוקים אלו מדברים ביחוד ה' באהבתו וביראתו.

מה מיוחד בפרשיות קריאת שמע דווקא?

שיטה מקובצת ברכות כא ע"א ד"ה 'הוא בדברי':

הוא בדברי תורה כתיב. פירוש, שלא אמרה תורה מקריאת שמע דוקא, אלא שיקרא בתורה בכל מקום שירצה. ומה שאנו קורין זו הפרשה דוקא אינו אלא מדרבנן. ומאי דמוכחי כולהו תנאי לעיל מהאי קרא חיוב קריאת שמע, קסבר שמואל דאסמכתא בעלמא הוא.

לפי השיטה מקובצת, מהי "מצוות" קריאת שמע האמיתית מדאורייתא?

איך אפשר לראות בקריאת שמע שני כיוונים?

ג (רמז): אחד בשביל התעלות רוחנית, ואחד בשביל תועלת מציאותית, למרות שעצם מצוות תלמוד תורה מורכבת משני הכיוונים הללו.)

הפרשיות

הסדר

ברכות יג ע"א, במשנה (פ"ב מ"ב):

אמר רבי יהושע בן קרחה: למה קדמה פרשת שמע לזוהיה אם שמע - כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות; והיה אם שמע לזוהיה - שזוהיה אם שמע נוהג בין ביום ובין בלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד.

שם יד ע"ב:

אמר רבי יהושע בן קרחה, למה קדמה פרשת שמע וכו'. תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בדין הוא שיקדים שמע לזוהיה אם שמע - שזה ללמוד וזה ללמד; והיה אם שמע לזוהיה - שזה ללמוד וזה לעשות. אטו שמע, ללמוד אית ביה, ללמד ולעשות לית ביה? והא כתיב: ושננתם, וקשרתם, וכתבתם! ותו, והיה אם שמע, ללמד הוא דאית ביה, ולעשות לית ביה? והא כתיב: וקשרתם, וכתבתם!

אלא הכי קאמר: בדין הוא שתקדם שמע לווהיה אם שמוע - שזה ללמוד וללמד ולעשות, והיה אם שמוע לויאמר - שזה יש בה ללמד ולעשות, ויאמר - אין בה אלא לעשות בלבד. ותיפוק ליה מדרבי יהושע בן קרחה! חדא ועוד קאמר; חדא - כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות, ועוד - משום דאית בה הני מילי אחרנייתא.

איך סדר הפרשיות משקף את שני הכיוונים?

הכמות

ספר החינוך מצווה תכ (מצוות קריאת שמע שחרית וערבית):

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב פסוק ראשון מן הפרשה הוא מן התורה כמו שאמרנו, אבל חכמים חייבנו לקרות שלש פרשיות, שהן שמע, והיה אם שמוע, ויאמר. ומקדימין לקרות פרשת שמע שיש בה ציווי על יחוד השם יתברך ואהבתו ותלמוד תורתו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה והיה אם שמוע שיש בה ציווי על שאר המצוות כולן, ואחריה פרשת ציצית שגם היא יש בה ציווי על זכירת כל המצוות. ואם כן באמת בהיות האדם זוכר אלה בכל יום פעם אחת, ובכל לילה פעם אחרת בכוונה, ינצל מן העבירה על כל פנים אם יש דעת בו.

מנחת חינוך שם:

דינים אלו מבוארים בר"מ הלכות קריאת שמע ובטור ושו"ע או"ח בהלכות ק"ש באריכות, וכבר ידעת דדבר הנוהג והאריכו הראשונים ואחרונים אין דרכי להאריך. ויש הרבה שיטות בזה, דיש סוברים דפרשה ראשונה הוא מן התורה ויש סוברים דשני הפרשיות הן מן התורה, ויש סוברים דפסוק ראשון הוא מן התורה ויש סוברים דקריאת שמע מדרבנן, ודעת הרבה אף דסוברים קריאת שמע דרבנן, היינו דפרשיות אלו הם מדרבנן, אבל מן התורה צריך לקרות איזה פרשה בבוקר ובערב ויוצאין, רק דחז"ל תיקנו פרשיות אלו, עיין בראשונים ובספר פרי חדש ובספר שו"ת שאגת אריה דהאריכו בזה הרבה, דבש מצאת וכו', ואין להאריך במקום שהאריכו בו הראשונים והאחרונים.

איך אפשר להסביר את המחלוקת?

²¹ (רמז: מה מיוחד בפסוק הראשון, ומה מיוחד בפרשה הראשונה? ראינו שני הסברים לזה.)

כוונה

ברכות יג ע"א:

מתני'. היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כוון לבו - יצא [...]
גמ'. שמע מינה: מצות צריכות כוונה! מאי אם כוון לבו - לקרות. לקרות? והא
קא קרי! בקורא להגיה.

שם ע"א-ע"ב:

יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה? תלמוד לומר: האלה - עד כאן צריכה
כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר, אמר ליה רבי עקיבא:
הרי הוא אומר אשר אנכי מצוך היום על לבבך - מכאן אתה למד שכל הפרשה
כולה צריכה כוונה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי עקיבא.
איכא דמתני לה אהא, דתניא: הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו; רבי אחא
משום רבי יהודה אומר: כיון שכוון לבו בפרק ראשון - שוב אינו צריך. אמר רבה
בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי אחא שאמר משום רבי יהודה.

תניא אידך: והיו - שלא יקרא למפרע, על לבבך - רב זוטרא אומר: עד כאן -
מצות כוונה, מכאן ואילך - מצות קריאה; רבי יאשיה אומר: עד כאן - מצות
קריאה, מכאן ואילך - מצות כוונה. מאי שנא מכאן ואילך מצות קריאה - דכתיב
לדבר במ, הכא נמי הא כתיב ודברת במ! הכי קאמר: עד כאן - מצות כוונה
וקריאה, מכאן ואילך - קריאה בלא כוונה. ומאי שנא עד כאן מצות כוונה
וקריאה - דכתיב על לבבך, ודברת במ, התם נמי הא כתיב על לבבכם, לדבר
בם! ההוא מבעי ליה לכדברי יצחק, דאמר: ושמתם את דברי אלה - צריכה
שתהא שימה כנגד הלב. אמר מר, רבי יאשיה אומר: עד כאן - מצות קריאה,
מכאן ואילך - מצות כוונה. מאי שנא מכאן ואילך מצות כוונה - משום דכתיב
על לבבכם - הכא נמי הא כתיב על לבבך! הכי קאמר: עד כאן - מצות קריאה
וכוונה, מכאן ואילך - כוונה בלא קריאה. ומאי שנא עד כאן מצות קריאה
וכוונה - דכתיב על לבבך ודברת במ - התם נמי הא כתיב על לבבכם לדבר
בם! ההוא בדברי תורה כתיב, והכי קאמר רחמנא: אגמירו בנייכו תורה כי היכי
דליגרסו בהו.

תנו רבנן: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - עד כאן צריכה כוונת הלב, דברי רבי
מאיר. אמר רבא: הלכה כרבי מאיר.

חידושי הרשב"א שם ד"ה 'שמע':

ואפשר לי לומר עוד דפסוק ראשון צריך כוונה ואפילו בדיעבד ואין דבר זה תלוי

באיך דמצות צריכות כוונה דהתם בכוונה לצאת הדברים אמורים אבל כאן צריך כוונת הענין כלומר שלא יהרהר בדברים אחרים כדי שיקבל עליו מלכות שמים בהסכמת הלב, וכענין שאמרו ג"כ בברכה ראשונה של תפלה בשלהי פ' אין עומדין (לד ע"ב), והטעם שבשאר מצות שהן מצות עשה כל שעשה מצותו אף על פי שלא נתכוין לה הרי קיים מצותו אלא שאין זה מן המובחר, וכ"ש שיצא אם כיון לצאת אף על פי שהרהר באמצע המצוה, אבל אלו שהן קבלת מלכות שמים או סדור שבחים אינו בדין שיהא לבבו פונה לדברים אחרים, וזו היא שחלקו בין ברכה ראשונה לשאר הברכות או בין פסוק ראשון לשאר שאם הדברים תלוין במצות צריכות כונה או אין צריכות מה לי ברכה ראשונה מה לי שאר הברכות, וזה נראה יותר וזה דרך האמת.

מלחמת ה' לרמב"ן, ראש השנה ז ע"א (מדפי הר"ף) ד"ה 'ועוד לפום סוגיא':

ולפי הנראה יש ראייה דמצות צריכות כוונה מדקי"ל גבי ק"ש דבפסוק ראשון צריכה כוונה כדפסק רבה בדוכתא ואילו למ"ד מצות אין צריכות כוונה אפי' פסוק ראשון נמי לא בעי כוונה ממאי מדאקשינן ממתני' דהיה קורא מאי לאו אם כוון לבו לצאת וש"מ מצות צריכות כוונה ומאי קושיא לימא מאי כוון לבו בפסוק ראשון או בפרק ראשון אלא ש"מ למ"ד מצות אין צריכות כוונה אף פסוק ראשון אינו צריך כוונה כמגילה ושופר ושאר כל המצות כק"ש ותנאי היא ועיקר קושיין מסתם מתני' והוה מצינן למימר הא נמי חד מהנהו תנאי היא א"ו רב אחא היא דאמר כולה צריכה כוונת הלב הלכך מדקי"ל בפסוק ראשון צריך כוונת הלב ש"מ מצות צריכות כוונה ואם תשאל כיון דמצות צריכות כוונה כולה נמי ליבעי כוונה זו אינה שאלה שעיקר ק"ש פסוק ראשון ובו יוצא ידי חובתו כדאמר' עלה התם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד זו היא ק"ש של ר"י הנשיא ואיתמר נמי התם אמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ונאנס יצא אלמא אף מצות קריאה בדיעבד ליתא אלא בפסוק ראשון ומש"ה צריך כוונת הלב כשאר כל המצות שצריכות כוונה ומאן דמפרש תרי גוויי בכוונה לא צהיר לפום גמרא ולא חוור.

יש כאן מחלוקת ראשונים אם שייכת בכלל כוונה מיוחדת בקריאת שמע. לכאורה, מה צדדי הספק?

¹² (רמז: איך הבין כל אחד את מהות קריאת שמע?)

שולחן ערוך או"ח סג, ד:

עיקר הכוונה הוא בפסוק ראשון, הלכך אם קרא ולא כוון לבו בפסוק ראשון, לא יצא י"ח וחוזר וקורא. ואפי' למ"ד מצות אין צריכות כוונה, מודה הכא.

ביאור הלכה שם ד"ה 'חוזר וקורא':

חוזר וקורא - עיין בפרי מגדים דמסתפק אם הוא מדאורייתא או מדרבנן.

[פרי מגדים משבצות זהב: וי"ל אם מן התורה חוזר וקורא כי בעיני כוונת הלב מן התורה, או מדרבנן, ונפקא מינה בספק לו אם כיון לבו או לאו. והברכות וודאי אין חוזר ואומר, דמה שייאטיה דברכות לכאן, ועיין אליה רבה אות ז, ולא הבינותיו כעת. וממגן אברהם קא, א משמע דבקריאת שמע כוונה ג"כ דרבנן, ועיין אליה רבה כאן אות ז, וצ"ע.]

שוב: לכאורה, מה ההתלבטות?

אמירה והרהור

ברכות טו ע"א, במשנה (פ"ב מ"ג):

הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא; רבי יוסי אומר: לא יצא.

שם כ ע"ב:

מתני'. בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה; ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו. רבי יהודה אומר: מברך לפניו ולאחריהם. גמ'. אמר רבינא, זאת אומרת: הרהור כדבור דמי. דאי סלקא דעתך לאו כדבור דמי, למה מהרהר? - אלא מאי הרהור כדבור דמי, יוציא בשפתיו! - כדאשכחן בסיני. ורב חסדא אמר: הרהור לאו כדבור דמי. דאי סלקא דעתך הרהור כדבור דמי - יוציא בשפתיו! - אלא מאי - הרהור לאו כדבור דמי, למה מהרהר? - אמר רבי אלעזר: כדי שלא יהו כל העולם עוסקין בו והוא יושב ובטל. - ונגרוס בפרקא אחרינא! - אמר רב אדא בר אבהו: בדבר שהצבור עוסקין בו.

שולחן ערוך או"ח סב, ג-ד:

צריך להשמיע לאזנו מה שמוציא בפיו, ואם לא השמיע לאזנו, יצא ובלבד שיוציא בשפתיו.

אם מחמת חולי או אונס אחר קרא ק"ש בלבו, יצא. הגה: ואף לכתחלה יעשה כן אם הוא במקום שאינו נקי לגמרי ואינו יכול לנקותו משום אונס, יהרהר בלבו. ובלבד שלא יהא מקום מטונף לגמרי דאסור להרהר בדברי תורה במקום הטונפת (ב"י סי' כה).

ביאור הלכה שם ד"ה 'יצא':

רצה לצדד ולומר דהמחבר פוסק כמ"ד מדאורייתא הרהור כדיבור דמי בב"י בסימן

זה ובסימן פה ובסימן קפה לא משמע כן וכן מוכח מביאור הגר"א דהמחבר בעצמו סובר הרהור לאו כדיבור דמי ובאמת בעיקר הדין אי הרהור כדבור דמי או לא אין ראוי להסתפק בזה אחרי דדעת רוב הראשונים וכמעט כולם נוטים דלאו כדיבור דמי הלא המה הר"ח והאשכול והרבינו יונה והרא"ש והאור זרוע והראב"ד והמרדכי והטור והרבינו ירוחם והשו"ע כלם פסקו דהרהור לאו כדיבור דמי וכן מוכח ג"כ דעת רש"י בברכות דף טו ע"ב בד"ה 'בלבו' שלא השמיע לאזנו משמע אבל בהרהור לא וכדפירש הרא"ש ורבינו יונה ושאר הראשונים בברייתא זו וכן המאור בפרק מי שמתו מפרש לברייתא זו כן [רק שראיתי חידוש בדבריו דמשמע מניה קצת שם דהוא פוסק כרב חסדא רק משום דהוא ספיקא דאורייתא א"כ לדידיה בשאר ברכות אם ברך ע"י הרהור יוצא בדיעבד ומשאר פוסקים דכתבו סתמא דהלכה כר"ח מכח ההיא סוגיא דשבת קנ לא משמע כן גם הוא בעצמו כתב שם לבסוף דרב חסדא עדיפא מכח ההיא סוגיא משמע דלא ברירא ליה דעתו בזה גם מטור ושו"ע לקמן בסימן רח משמע דה"ה בשאר ברכות דרבנן] וכן הא"ר כתב דכל הפוסקים שראה כולם סוברים דהרהור לאו כדיבור דמי לבד מהרמב"ם והסמ"ג שסוברין דברכות אפילו בהמ"ז שהוא דאורייתא הרהור כדיבור דמי בדיעבד וריא"ז מפרז על המדה דאפילו בק"ש הרהור כדבור דמי.

שולחן ערוך או"ח מז, ד:

המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך. הגה: וה"ה דיכול לפסוק דין בלא נתינת טעם לדבריו (ר"ן פ"ק דשבת ופ' כל הצלמים כתב דהוי כהרהור).

ביאור הלכה שם ד"ה 'המהרהר':

עיין בביאור הגר"א שמקשה ע"ז דהלא הרהור בתורה הוא ג"כ מצוה כדכתיב והגית בו יומם ולילה ובנשמת אדם רוצה לדחות הקושיא ועיין בבנין עולם שמשגי על הנ"א ומסכים להגר"א. אמנם מה דמשמע שם מיניה דלהגר"א הרהור בתורה הוא כדבור ממש ומחמת זה כתב שם דמה שכתב הרמ"א בסימן סח דמי שלומד ע"י הרהור וכו' לית ביה איסורא וכו' הוא אזיל לשיטתו בכאן דמסכים בהג"ה להמחבר דאפילו בתורה הרהור לאו כדיבור דמי משא"כ לשיטת הגר"א יהיה איסורא אפילו ע"י הרהור דחשיב הפסק בברכות ק"ש ולענ"ד לא כיון יפה דגם הגר"א מודה דאפילו בתורה הרהור לאו כדיבור אלא דס"ל דגם הרהור הוא מצוה כדכתיב והגית בו יומם ולילה וכ"מ לשונו להמעין בו היטב.

פני יהושע ברכות יג ע"ב ד"ה 'בגמ' עד רבי יאשיה':

בגמרא עד רבי יאשיה אמר עד כאן מצות קריאה. ופרש"י עד כאן היינו פרק ראשון. מה שהוצרך רש"י לפרש כן בדברי רבי יאשיה טפי מדמר זוטרא היינו משום דדברי רבי יאשיה על כרחך אי אפשר לפרש בענין אחר דבין למאי דס"ד מעיקרא בין למסקנא מכאן ואילך על כרחך אפשרה שניה קאי דכתיב על לבבכם לדבר בם משא"כ במילתא דמר זוטרא נהי למאי דס"ד מעיקרא נמי על כרחך אפשרה ראשונה קאי משום ודברת בם מכל מקום למסקנא דמסיק עד כאן מצות כוונה וקריאה שפיר מצינו למימר דעד כאן היינו שני פסוקים דפרשה ראשונה ממש והיינו כדברי ר"א בברייתא לעיל וכפי' התוס' לפי שהם תלויים בייחודו באהבתו וביראתו, מיהו בענין הך כוונה דרבי יאשיה לא ידענא מה טיבו כיון שאינו תלוי בייחוד השם, ואפשר דסבירא ליה כיון דבדברי תורה כתיב הרהור כדיבור דמי כמו שאפרש לקמן בעזרת האל או שענינה שלא יסיח דעתו תמיד מתורה ולהגות בה כפי יכולתו וללמדו עם בניו לכשיגיעו לכלל הזה.

הפני יהושע מנסה להסביר איזו כוונה לא קשורה לייחוד ה', ומעלה את הקישור להרהור בדברי תורה. כשנגיע בע"ה לסוגיית תלמוד תורה נדבר על גדרה. לעת עתה נסתפק בכך שתלמוד תורה הינו קיום מתמיד, ואינו מותנה בטקס חד-פעמי (לפחות לפי הפני יהושע). לכן, מה תהיה ההווה אמינא שבשביל קריאת שמע מספיק הרהור?

דקדוק באותיות ובטעמים

ברכות טו ע"א, במשנה (פ"ב מ"ג):

קרא ולא דקדק באותיותיה, רבי יוסי אומר: יצא, רבי יהודה אומר: לא יצא.

בית יוסף או"ח סא, כב:

וה"ר דוד קמחי כתב שבכל עת שיקרא אדם בתורה נביאים וכתובים צריך ליזהר אבל הזהירו בק"ש והוא הדין לכל קריאה. ומה שהזהירו בק"ש הוא לשתי עילות, האחת מפני שיש באותם הפרשיות יחוד השם וקבלת עול מלכות שמים, והאחרת שכל ישראל קוראים אותם פעמים ביום, חכמים ועמי הארץ, לפיכך היו צריכים להזהיר עליהם מפני עמי הארץ שאינם בקיאים בקריאה, עכ"ל.

לפי איזה כיוון הולך הרד"ק, שפסק שצריך לדקדק בכל קריאה בתורה?

הרד"ק גם מביא שתי סיבות שהזכירו דין זה דווקא בקריאת שמע. לפי איזה כיוון הולכת כל אחת מהן?

שם סא, כד:

כד כתב ה"ר יונה שצריך לקרותה בטעמיה וכו'. בפרק היה קורא (ח ע"ב ד"ה 'אומרים') כתב: ולא היו מפסיקין כלומר שלא היו קורים אותה בנחת עם הטעמים שלה כמו שאנו נוהגים היום שמצות ק"ש הוא לקרותה עם הטעמים שלה ע"כ וסובר רבינו דבטעמים הכתובים בתורה קאמר ואפשר דלא בעי שיקראנה בטעמים הכתובים בתורה ומה שאמר צריך שיקראנה בטעמים היינו לומר שיפסוק במקום שראוי לפסוק כדי שיהא טעם והבנה לדבריו והכי דייק מה שכתב שלא היו קורין אותה בנחת עם הטעמים שלה שכשאין אדם קורא בנחת לפעמים משתנה הבנת דבריו ועוד יש לדייק כן ממה שכתב כמו שאנו נוהגים היום ולא ראינו ולא שמענו שום מקום שנוהגים לקרותה בטעמיה הכתובים בתורה אלא שעכשיו מקרוב נהגו קצת חזנים לקרותה בטעמיה הכתובים בתורה וכן ראוי לנהוג מאחר שרבינו מפרש כן.

לכאורה יש כאן מחלוקת בין פשט ר"י לבין פירוש הבית יוסף בסיבת הדין שיש לקרוא בטעמים. איך זה מסתדר עם כל כיוון?

פטור נשים

ב"ח או"ח ע, א:

נשים ועבדים פטורין מק"ש. משנה פרק מי שמתו (דף כ ע"א) ומפרש בגמרא ק"ש פשיטא מצות עשה שהזמן גרמא היא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות מהו דתימא הואיל ואית בה מלכות שמים קמ"ל פירוש הואיל ועל כל פנים נשים ועבדים חייבים לקבל עליהם יחוד מלכות שמים שכתוב בפסוק ראשון ליתחייבו נמי בקריאת כל שלשה פרשיות קמ"ל. שמעינן דאע"פ דפטורים מקריאת כל השלשה פרשיות מכל מקום חייבים הם בקבלת יחוד השם עליהם ולקרות פסוק ראשון וכן כתב ב"י בשם ספר אהל מועד ומסוגיא זו למד כך והכי נקטינן וכך יש להורות לנשים.

איך דברי הב"ח לגבי חיוב נשים מסתדרים עם שני הכיוונים ויוצרים מעין פשרה? איך אפשר לחלק בתוך פסוקי קריאת שמע על פי הכיוונים דלעיל?